

STJEPAN RADIĆ I RUSIJA

Ivan O č a k

Stjepan Radić boravio je u Rusiji četiri puta: 1888, 1896, 1909 i 1924. Iznose se neki nepoznati arhivski podaci o njegovim tadašnjim boravcima iz arhive u Moskvi, Zagrebu i Beogradu.

Voda Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) Stjepan Radić napisao je u svojoj biografiji da je bio četiri puta u velikoj slavenskoj zemlji Rusiji. O svojim posjetima kasnije pisao je, da nije bilo ni jedne "iole važne izjave, razgovora i posjete koji u 'Domu- nebi bili spomenuti"¹. Neki od njegovih mnogobrojnih članaka te dokumente na temu o Rusiji ušli su u dva zbornika i jednu publikaciju². Oni su nezaobilazni izvori za ovu temu. Ovomu je potrebno dodati i historiografiju teme, koja je nije mala³.

Obzirom na stanje dokumentalnih izvora u arhivama Moskve, Zagreba i Beograda, a također stanja literature o ovoj temi zadaća je ovog rada da dopuni novim saznanjima Radićevu djelatnost u Rusiji u razdoblju od 1888. do 1924. godine.

I

Misao o odlasku mladog Radića u Rusiju 1888. godine, kako on sam kaže⁴ rodila se još u vrijeme učenja ruskog jezika i čitanja ruske literature. Bilo je to u šestom razredu gimnazije, kada je počeo izučavati ruski jezik i toliko napredovao da je učenjem jezika zarazio gotovo cijeli svoj razred. Da bi ostvario svoju maštu - vidjeti Rusiju - obratio se za pomoć i preporuku tada poznatom hrvatskom meceni biskupu Josipu Jurju Štrossmayeru. U toj namjeri uputio se jednog dana pješice kroz Požešku kotlinu preko Krndije u Đakovo. Štrossmayer ga je lijepo primio, ali mu je odgovorio da bi njegova preporuka u Rusiju u ovom času više škodila nego koristila.⁵ Ali mu je dao pismo za srpskog metropolita Mihaila, koji se upravo u to vrijeme povratio iz Kijeva u Beograd nakon višegodišnjeg progonstva zbog sukoba s kraljem Milanom. Mitropolit ga je primio srdačno, dva sata ga zadržao kod sebe "veoma preduzimljivog i govorljivog đaka, pa mu se sve to mnogo dopalo, želeći mu najbolji uspjeh". Mitropolit mu je dao pismo - preporuku - za kijevskog profesora i predsjednika Slavenskog dobrotvornog društva Rahmanjinova. U pismu je istakao da mladi Hrvat Radić želi naučiti ruski jezik, te ga preporuča kao mladića darovita, neustrašiva i za svoje godine vrlo iskusna. Savjetuje

¹ Stjepan Radić, Politički spisi. Autobiografija (članci), govori i rasprave. Priredio Zvonimir Kulundžić. Zagreb, 1971, 98

² Josip Badalić, Hrvatska svjedočanstva o Rusiji. Zagreb, 1945 (Dalje: Hrvatska svjedočanstva o Rusiji); Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića (1885-1918) Zagreb 1972, knj. I (dalje: Korespondencije S. Radića; Mira Kolar Dimitrijević, Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine "Časopis za suvremenu povijest", Zagreb 1972, I

³ Milan Marjanović, Stjepan Radić. Beograd, 1937; Mirko Gojnarčić, borba Hrvata. Kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919-1939) Zagreb, 1940; Eugen Stanić, Stjepan Radić U Sovjetskoj Rusiji, 1945, Zagreb; Vinaver, Jugoslavenski i sovjetski odnosi (1919-1929) "Istorija XX veka", VI 1965; Mira Kolar Dimitrijević, Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup u seljačku internacionalu. "Časopis za suvremenu povijest", 1972/III

⁴ U literaturi susrećemo razne datume odlaska mladog Radića u Rusiju. Sam Radić kaže da mu je bilo 18 godina kad je stigao u Kijev. To znači da je to bilo 1889. godine. B. Krizman se pridržava istog datuma. Korespondencija S. Radića, 27)

⁵ Stjepan Radić, Politički spisi, 56

mu da ga pozove svomu stolu i da mu dađe na upotrebu svoju knjižicu. Mihajlo je Radiću osim pisma dao deset dinara, kako kaže: "od svoje sirotinje" za put i oštro osudio mađaronstvo hrvatskih Srba uopće, a napose pravoslavnog svećenstva u Hrvatskoj.⁶

Prema M. Marjanoviću Radić se u Zagrebu obratio i poznatom hrvatskom povijesničaru Franji Račkom da mu dađe pismenu preporuku i eventualnu novčanu potporu. Marjanović piše: "Rački ga je odbio rečima: 'Novac vam nemogu dati, a preporuku neću. Neću zato, jer mi Hrvati nismo za veliki svet, mi smo samo zato da jedan drugome u lonac gledamo i da se koljemo dok se ne pokoljemo. Osobito nismo za Rusiju, o njoj ništa neznamo, pa zato u njoj ništa i ne razumijemo. Jedni iz nje uteknu za mržnjom, drugi se onda izdaju za Srbe, a ko duže u Rusiji ostane, porusi se, kao da Rusa nije, hvala bogu dosta. I vi ćete iz Rusije uteći, ili bolje nećete tamo ni doći, jer eto nemate novaca. A to je i dobro, s Bogom."⁷

M. Marjanović ovo komentira: "Rački je stojao u ono vrijeme pod utiskom odvratnih partijskih svađa između štrosmajerovaca i starčevićevaca, a kako je skoro cela omladina bila starčevićanska, nije ni mladog gimnazijalca drugačijim sudio [...]."⁸

Tvrđnja Marjanovića da Rački nije dao preporuku S. Radiću nije točna. Naime, Marjanović nije znao da se u Moskvi u rukopisnom odjelu biblioteke "Lenjin" u ostavštini tajnika Slavenskog dobrotvornog društva u Moskvi Nila Aleksandroviča Popova⁹ nalazi pismo Račkog od 8. kolovoza 1887. godine u kojem piše: "Preporučam Vam ovog mladića Radića koji se je odvažio da produži studij u Rusiji u Matuški Moskvi. Ja ga poblizje ne poznajem, ali se nadam da neće osramotiti hrvatsko ime"¹⁰

O svom putu u "prvu rusku prestonicu" u Kijev 1888. g. o novčanim problemima i poteškoćama i snalaženju Radić je detaljno opisao kasnije u svojim sjećanjima¹¹. Iz ovog saznajemo da se Radić u Kijevu nastanio u najvećem pravoslavnom manastiru - Peščerskom¹² gdje je dobio besplatni smještaj i hranu, prema pravilima ovog manastira u toku dva tjedna. Dobio je krevet u sobi s jednim hodočasnikom iz Arhangelska. S ovim se kaluderom Radić sprijateljio, te mu je ovaj čitao knjige na ruskom, jer je Radić bio vrlo slabog vida. Tu se je upoznao sa đacima manastirske slikarske škole, koji su mu čitali ruske tekstove, posebno Gogolja. Na taj način je Radić usavršavao znanje ruskog jezika. Osim toga, sprijateljio se s Rahmanjinovim sinom, svojim vršnjakom i dobio je od njega na korišćenje biblioteku Rahmanjinova. Upoznao se Radić i s profesorom Florinskim¹³ za kojeg je čuo od Račkog. Ovom se svidio Radić svojom znatiželjom za znanjem, pa je profesor Florinski pozvao Radića na ručak i svaki dan po jedan sat mu čitao najljepša mjesta iz knjiga ruskih pisaca. Radić je odmah po dolasku u Kijev potražio i pronašao stan profesora Rahmanjinova, ali ga nije našao jer je bio izvan grada. Nekoliko dana kasnije susreo se s profesorom te je bio pozvan k njemu svaki dan na ručak. Radić je pješice i lađom obilazio bliža ukrajinska sela. Nakon šest tjedana boravka u Kijevu odvažio se poći i do samog gubernatora Kijeva sa preporukom Rahmanjinova. General je sa čuđenjem primio mladog hrvatskog đaka, koji je došao u Rusiju samo zato da nauči ruski jezik ali i da je odbio ponudu da nastavi naukovanje u Rusiji s motivacijom koju je iznio profesor Florinskom. Naime, Florinski je Radiću predložio da ostane u Kijevu i ovdje nastavi sa školovanjem, ali mu je Radić odgovorio: "Mi Hrvati imamo sve svoje škole, od najniže do najviše, pa zato ću ja u domovini svršiti svoje nauke, ali ću opet prvom zgodom u Rusiju, da je što bolje upoznam i da s vremenom nađem u njoj za Hrvatsku pravih prijatelja i zagovornika."¹⁴ Od gubernatora je Radić dobio besplatnu željezničku kartu do granice i 20 rubalja za put.¹⁵

⁶ Isto; Arhiv Hrvatske, f. Ostavština Stjepana Radića, kut. 1

⁷ M. Marjanović, n.dj., M. Marjanović ne dokumentira ovu izjavu

⁸ Isto

⁹ N. A. Popov (1812-1880) historičar -slavist koji je bio u dobrim odnosima s mnogim hrvatskim kulturnim radnicima.

¹⁰ Državna biblioteka "Lenjina", Moskva, Rukopisni odjel, fond 239, opis 17, d. 25

¹¹ Stjepan Radić, Moja četiri puta u Rusiju, "Slobodni dom" 11. srpnja 1924. br 24

¹² Kijevska peščerska lavra naslov je muškog manastira koji je postojao od 1598. godine

¹³ Florinski Timofej Dimitrijević (1854-1920) ruski historičar, profesor Kijevskog sveučilišta

¹⁴ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 436

¹⁵ M. Marjanović, n. dj., 22

Kad se nakon šest tjedana Radić vratio u zemlju imao je neugodnosti od policije. Sam o tom kaže: "Moj prvi put u Rusiju pribavio mi je velikih neprijatelja pod tadašnjom vladom grofa Khuena. Zagrebačko redarstvo bilo je tako kukavno i glupo, te je mene posve neiskusna mladića u vojničkim stvarima, k tome još do skrajnosti kratkovidna, držalo ruskim vojničkim uhićenjem. Radi toga se pazilo na svaki moj korak, a što dalje, to sam imao više neprilika, dok me grof Khuen nije počeo progoniti kao divlju zvjerku. Tužna i kukavna naša gospođa nisu se protiv tome ufala ni pisnuti, te ni isti narodni zastupnici od opozicije nisu u Saboru protiv mojih najstrašnijim progonima kazali ni riječi. Našao se jedan jedini, za onda gradski zastupnik zagrebački, pok. Breščenski, koji je najoštrije prigovorio u gradskom zastupstvu, što su me jednom opet bez razloga zatvorili i ne dali mi jesti čitava 24 sata. [...]"¹⁶

II

Prošlo je nekoliko godina od prvog Radićevog posjeta Rusiji. U tom je vremenu završio gimnaziju ali nije mu dozvoljeno da nastavi studije ni na jednom sveučilištu u Austro - Ugarskoj monarhiji. Razlog tomu bio je politički - sudjelovanje u paljenju mađarske zastave na Jelačićevom trgu 16. listopada 1895. godine-zbog čega je bio uhapšen i suđen na šest mjeseci zatvora. Nakon oslobađanja bila su mu zatvorena vrata na svim sveučilištima u Austro - Ugarskoj monarhiji. Zbog toga je odlučio da putuje na studij u Rusiju.¹⁷

O svom putovanju u Moskvu kaže, da je "plemenitošću dviju zagrebačkih dama" dobio 250 forinti, a đački odbor koji je sudjelovao u paljenju zastave dao mu je sto forinti, pa kaže: "tako sam ja ovaj puta išao na put posve bezbrižno".¹⁸

Radić je doputovao u Moskvu 30. lipnja 1896. u vrijeme kada je trebalo da se kruniše car Nikolaj II, i kada je u vezi ovog na Hedinskom polju kraj Moskve stradalo oko 10.000 ljudi a ranjeno još više. Srećom zakasnio je na proslavu, jer se je tog dana na jednoj željezničkoj stanici sastao s učiteljicom Marženkom, svojom budućom suprugom. Zbog toga je kasnije pisao da ga je "ljubav spasila od nesreće u Hedinskom polju gdje bi se inače našao i sigurno poginuo."¹⁹

Zaustavio se kod poljskog rodoljuba Charzanowskoga. Charzanowski je imao dva sina. Mlađi sin, šestoškolac, dobio je popravak iz ruskog jezika jer ga nije htio učiti budući je krivo mislio da kao pravi Poljak nesmije tobože učiti ruski, tobože iz svoga poljskoga patriotizma. Radić ga je instruirao iz ruskog jezika čitajući mu ruske narodne "byline" (junačke pjesme) i uvjerio, da niti ruski jezik, niti te junakačke pjesme nisu ništa krive za progonstvo Poljaka u Rusiji i da poljski patriotizam od njega zahtjeva baš to da što bolje prouči ruski jezik i rusku povijest.²⁰

Već prvi dan nakon dolaska u Moskvu posjetio je rektora Moskovskog univerziteta Njekrasova i izložio mu želju da ovdje studira. Dolazio je rektoru dva puta, predao mu pismeno obrazloženje svog zahtjeva. U svojem obrazloženju opisao je i sudjelovanje u paljenju mađarske zastave u Zagrebu i o hapšenju zbog čega je morao otići iz Zagreba.²¹ Htio je postati redovni slušaoc na pravnom fakultetu.

U Moskvi je boravio pet mjeseci i dočekao je novog ministra prosvjete Bogoljepova. Kad mu se Radić obratio dobio je oštar odgovor da za njega nije sveučilište nego Sibir.

¹⁶ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 436

¹⁷ Iz Zagrebačkog sveučilišta je bio isključen još 1893. godine radi sisačke afere gdje je istupio protiv zdravnice Khuena. Zatim je otišao u Prag. Ali je i ovdje bio isključen u jesen 1894. poradi toga što je došao u sukob s jednim policijskim komesarom, koji je raspustio đačku skupštinu s obrazloženjem jer su govornici previše pljeskali. Zatim je bio izgnan iz svih kraljevina i zemalja zastupanih u tadašnjem carskom vijeću, u Beču. U siječnju 1895. upisao se na Sveučilište u Pešti. Naučio je toliko mađarski da je mogao pratiti predavanja, ali je u tome došlo do paljenja mađarske zastave pod njegovim rukovodstvom zbog čega je isključen iz Sveučilišta u Budimpešti. (Isto)

¹⁸ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 436

¹⁹ AH, f. Ostavština Stjepana Radića, kut. 1. Autobiografija

²⁰ Isto

²¹ Korespondencija Stjepana Radića, I, 191

Radić dodaje: "Kad me je saslušao do kraja napisao mi je odmah rješenje, kojim se primam kao slobodni slušatelj s pravom, da polažem državne ispite. Međutim, naučna osnova bila je onda takova, da bi ja morao ostati radi svršetka pravnih nauka više godina u Rusiji, a da sam imao i novaca, nisam htio za tu stvar žrtvovati toliko vremena."²²

O studijima u Moskvi saznao je da na ruskim sveučilištima vlada drugačiji red i zakon nego u njegovoj (Austro-Ugarskoj) carevini. Tamo npr. daci istom onda kada završe sveučilište dobiju naslov juriste ili kandidata prava" [...] kod nas tobože jurista čim se upiše na sveučilište. Nadalje u Rusiji za naslov doktora treba biti pravi učenjak tj. treba napisati i na svoj trošak, tiskati koje učeno djelo i onda to svoje djelo lijepo obraniti na posebnoj sjednici pred drugim učenjacima iste struke. Da sve to postignem, bio bih morao ostati u Rusiji najmanje pet godina. A ja za to nisam imao ni vremena ni novaca [...]"²³

Kao što se vidi nije se odlučio na takav studij. Ipak je ostao još neko vrijeme u Rusiji i posjetio je "Ogromnu je rusku izložbu" u Nižnjem Novgorodu gdje se zadržao dva tjedna ushićen "kako se tu sastaje čitava nepregledna Rusija"²⁴ Svega se zadržava tu u Rusiji dobra tri mjeseca nakon čega se vratio s odlukom da završi političku školu "na slobodnoj školi političkih znanosti u Parizu".

Čekajući konačan odgovor iz Ministarstva prosvjete za studij na Moskovskom sveučilištu razgledavao je i oduševljavao se Moskvom. Posebno je obratio pažnju na mnogobrojne moskovske novine. Osim liberalnog lista "Russke vjedomosti" utvrdio je da se pitanjem Slavena ne bave ni jedne druge novine. Uvjerio se da su vrlo omraženi konzervativni listovi "Moskovskije vjedomosti", "Russkoje slovo" i "Moskovski listok". Ocijenio je kao bezbojni list "Novosti dnja" i "Russkij listok". Ali ih društvo voli jer nisu retrogradne i pišu zanimljivo. Upoznao se također sa časopisima, od liberalnijih "Russkoje bogatstvo", srednje liberalni "Russkoje slovo", "Russke mysli" i "Vjesnik Evrope", te konzervativnim "Russkoje obozrenije". Zaključuje da su listovi površni, a časopisi temeljitiji. Osim toga čitao je djela profesora Korjejeva ("Pisma mladeži o samobrazovanju", "Misli o temeljima morala", "Misli o bivstvu društvene djelatnosti", "Filozofija kulturne i socijalne historije novog vremena" i "Historijsko-sociološke studije") o čijim djelima je rekao da oni "popunjavaju i usavršavaju mnogo svoju osnovu"²⁵ Osim toga kupio si je djela ruskih demokrata-kritičara Pisareva, Bjelinskog te Skobičevskog i Protopopova, a htio je kupiti i djela Dobroljubova, Mihajlova koja su ocjenjivana kao revolucionar-demokratska što svjedoči o interesu Radića za tu naprednu literaturu. Zanimala su ga ovdje i djela prevedene literature (Mill, Kant, Bentam) kao i ostala ruska literatura. Dodaje: " [...] ima tu djela originala što ih ja upravo krvavo trebah, kao Gredovskij: Narodno pit[anje] i hist[orija] i literatura Lentjev: Istok, Rusija i Evropa, Dobrov: Južnoslavjanstvo, Rusija i Turska i dr.[...]"²⁶

Zanimljiv je zaključak do kojeg je došao Radić na osnovu svog petomjesečnog boravka u Rusiji, a kojeg je napisao u Moskvi 22. srpnja 1896. godine. On o tom piše: "Boravak u Rusiji upravo me preporuča. Koliko je toga trebalo poslije mojih putovanja po hrvatskim, slovenskim i srpskim zemljama na kojima je prvi krat nikla moja kritička misao, da se u Pragu razvije, a u Moskvi sazrije. Osnov je toj misli uvjerenje, da je hrvatski historicizam tako jadan, kao što i poljski, kao što bi bio jadan i češki, da njegova oštrica nije naperena proti centralizmu bečkom (austrijskom) i njemstvu, bolje 'prušactvu-berlinskomu [...]"²⁷

²² AH, Ostavština Stjepana Radića, kut. 2

²³ Isto 436. O studijama u Moskvi detaljnije piše iz Moskve u pismu Šimi Matzuri 22. VII 1896. Korespondencija S. Radića, I 208

²⁴ Isto

²⁵ Korespondencija S. Radića, knj. I, 208

²⁶ Isto, 209

²⁷ Isto, I, 209

Nakon Moskve, Radić živi i djeluje kao novinar u Pragu dok ga nisu otuda istjerali. Nastanio se u Zemunu gdje djeluje kao novinar.

U pismu od 1. ožujka 1901.²⁸ godine iz Zemuna Radić odgovara članu Uredništva časopisa "Slavjanski vjek"²⁹ V.N. Jastrebovu da pristaje na suradnju i daje nekoliko prijedloga a također postavlja pitanje honorara. Predlaže da će napisati brošuru na ruskom jeziku koji treba da se uvede u sve srednje škole i da postane razgovorni jezik za sve Slavene dok će češki jezik u Habzburškoj imperiji biti glavni na političkim zborovima.

Prvi članak kojeg je Radić napisao za spomenuti časopis zvao se "Što je to Evropa" a objavljen je u broju 23 za 1901. godinu. U opširnom članku Radić analizira dvije knjige na temu Austrija, koja se tiču Slavena u Austro-Ugarskoj. U članku Radić brani slavenstvo u sistemu Austrije koje se bori za svoja politička prava i kaže: "[...] i Slaveni će biti pobjednici, jer je sa njima cijela Evropa - prava Evropa."³⁰

U toku 1901.godine Radić je iz Zemuna poslao u "Slavjanskij vjek" pet opširnih članaka na temu o slavenskoj politici, o slavenskom preporodu, o slavenofilstvu i zapadnjaštvu, o narodnosti i međunarodnoj politici. Članci su objavljeni paralelno na dva jezika. Prvi članak na francuskom i ruskom, a ostali članci na ruskom i hrvatskom jeziku.

Nazivi su članaka slijedeći:

VTOROJ PERIOD SLAVJANSKOGA VOZROŽDENIJA (Polnoje soznanie slavjanskog jedinstva)

I Priznaki duhovnog svoboždenija južnih i zapadnih slavjan.

DRUGA PERIODA SLAVENSKOGA PREPORODA (Potpuna svijest o slavenskom jedinstvu.)

I Znakovi duhovnog oslobodjenja južnih i zapadnih Slavena. Br. 25 str. 4-7

VTOROJ PERIOD SLAVJANSKOGA VOZROŽDENIJA. (Polnoje soznanie slavjanskog jedinstva).

II Sintez slavljanoofiljalstva i zapadničestva.

DRUGA PERIODA SLAVENSKOGA PREPORODA. (Potpuna svijest o slavenskom jedinstvu).

II Sintez Slavenofilstva i zapadnjačtva. Br. 26. str. 44-46

VTOROJ PERIOD SLAVJANSKOGA VOZROŽDENIJA. (Polnoje soznanie slavjanskog jedinstva).

III Glubokoje ponimanije narodnosti.

DRUGA PERIODA SLAVENSKOGA PREPORODA (Potpuna svijest o slavjanskom jedinstvu) Br. 28. str. 101-105

III Duboko pojimanje narodnosti.

VTOROJ PERIOD SLAVJANSKOGA VOZROŽDENIJA (Polnoje soznanie slavjanskom jedinstva)

IV Neizbljivije osnovy "Malenkjogo narodnogo djela"

DRUGA PERIODA SLAVENSKOGA PREPORODA (Potpuna svijest o slavenskom jedinstvu).

IV Neoborivi osnovi "Maloga narodnoga posla" Br. 29. str. 133-136

VTOROJ PERIOD SLAVJANSKOGA NARODNOGO VOZROŽDENIJA

(Polnoje soznanie slavjanskog jedinstva)

²⁸ Centralnyj gosudarstvennyj istoričeskij arhiv Moskva /CGIAM/ f. 541, op. 1, d. 256, 1

²⁹ Časopis "Slavjanskij vjek" izlazio je u Beču na ruskom jeziku dva puta mjesečno u toku 1900-1904. godine kao sveslavenski organ. Urednik i izdavač mu je bio Rus L. N. Vergun. Cilj časopisa bio je da upozna rusku i slavensku javnost sa kulturnim životom Slavena te da ih privredno poveže.

³⁰ "Slavjanskij vjek", 1901, br. 23

V Obščaja slavjanskaja meždunarodnaja politika.

DRUGA PERIODA SLAVENSKOGA PREPORODA (Potpuna svijest o slavenskom jedinstvu)

V Opća slavenska međunarodna politika. Br. 30. str 163-166

Kao što se vidi Radić je i poslije odlaska iz Rusije nastavio veze preko štampe. Godine 1905. pojavila se njegova knjiga "Kako ćemo naučiti Ruski?" (Praktična slovnica i uputa) i (Rječnik svih najobičnijih malih riječi različitih od hrvatskih". Uglavnom prema čitanci "Ruska rječ" napisao Stjepan Radić³¹ u Zagrebu 1905. U naslovu je rečeno kako je sačinjena ova knjiga. Ali značajno je da je Radić nastavio rad na polju širenja ruske kulture.

III

Od Radićeve druge posjete Rusiji do treće prošlo je 13 godina. Za to vrijeme Radić je ne samo završio politički studij u Parizu već je organizirao 1904. godine Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS) i postao njen predsjednik, čiji je cilj bio ujedinjenje hrvatskog naroda u jednu državu, a "protiv inozemnog gospodstva u kojemu će subjekt političkog života biti seljaštvo".

U takvoj ulozi Radić po treći puta odlazi u Rusiju 1909. godine. Za ovaj odlazak u Rusiju bila su dva razloga. Prvi je poziv kojega je dobio na sveslavenskom kongresu u Pragu ljeti 1908. godine, na kojemu je sudjelovao kao član Hrvatskog državnog sabora. Kongres o kojemu je riječ trajao je osam dana nakon čega je organizirano osmodnevno skupno putovanje po Čehoslovačkoj. Na tom putovanju Radić se pokazao kao odličan vodič jer je objašnjavao prisutnima kraj i probleme ne samo na češkom, nego i na poljskom i ruskom jeziku. Tu se upoznao i prijatelji s mnogim Rusima. O tome kaže "[...] slušajući me kako glatko govorim češki i videći da poznam češke prilike u tančine, pozvaše me da još iste jeseni dođem u Petrograd i da održim tamo niz predavanja o Česima i o Južnim Slavenima. Naročito me je pozvao knez Lvov, kasnije ministar predsjednik prve uistinu demokratske vlade u Rusiji, zatim general Vladimirov³² te sveučilišni profesor u Petrogradu Ozerov".

Taj poziv je Radić rado prihvatio ali mu se nije mogao tako lako odazvati "jer ja više nisam bio đak, nego već zrio čovjek, svoj gospodar, a k tome i narodni zastupnik".

Drugi razlog odlaska u Rusiju je događaj oko pripajanja Bosne i Hercegovine Austriji - Habzburgovcima 5. listopada 1908. godine i hajka koja je u vezi s tim nastala u Srbiji pa i u Rusiji i Engleskoj protiv Hrvatske "kao na austrijske slugе i robove". U vezi s ovom hajkom Radić je napisao knjigu: "Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu" ali je Matica hrvatska nije htjela objaviti. Zbog svega toga odlučio je putovati u Rusiju. Uzeo je zajam kod Prve hrvatske štedionice 15. veljače 1909. godine, te je pomoću dobivenih sredstava otputovao u Petrograd preko Praga i Krakova.

Svojim odlaskom u Rusiju imao je namjeru upozoriti ruske političare "[...] da su slavenski narodi u našoj carevini, naročito Česi, Hrvati i Slovenci sposobni za život, ali da im nema spasa ako se A[ustro]-U[garska] monarhija raspadne ili ako dođe u sve to veću zavisnostod berlinske njemačke vlade. Uz to sam si stavio zadaću, da Rusima protumačim hrvatski preporod pod Ljudevitom Gajem, hrvatsku borbu s Mađarima pod banom Jelačićem, hrvatsku borbu u Dalmaciji i Istri pod Talijanima i u banskoj Hrvatskoj proti Mađarima i napokon nepobitno pravo na Bosnu i Hercegovinu ". O hrvatsko-srpskoj koaliciji Radić kaže "ponašala se kako se i sada ponaša, kao da je to srpska

³¹ Ruski kritičar Andrej Sirotinjin ocjenio je ovu knjižicu kao najljepšu pripovijest "premda je to zapravo slovnica" (Stjepan Radić, Politički spisi, 371)

³² V. M. Volodimirov, rođen 1840. g. generalajtnant, profesor Vojno-pravne akademije u S. Peterburgu, na katedri vojno-kriminalnog sudstva te urednik "Žurnala građanskog kriminalnog prava" od 1879-1894. Umro je u zvanju zaslužnog profesora (Enciklopedičeskij slovar. Tovariščestvo bratj A. i I. Grand. Izd. 7, tom. 11, Moskva, 1938)

koalicija, te su mi Rusi govorili: "Eto, vidite, sve što je u Hrvatskoj boljega to je ionako sa Srbima, pa čemu onda vi Hrvati?" Kaže da su se našla dva rođena Rusa, urednik dr Vergun i profesor dr Pogodin, koji se nisu začali širiti bezumnu i drzovitu laž, da on u svojim djelima propovijeda uništenje Rusije, tako da bi od nje ostala samo negdašnja - stara Moskovija okolo grada Moskve. Napokon: "[...] moram spomenuti i to da naši političari, koji su dobro znali za moj put u Rusiju i za njegovu svrhu, nisu učinili baš ništa da mi koliko toliko olakšaju moju tešku zadaću..." Kaže da mu je političkim objašnjenjima škodila " [...] divlja Frankova hajka na Srbe, jer ta hajka nema ni te isprike, da izvire iz ograničenoga hrvatskoga srca, nego se na prvi mah vidi, da je to upravo besramno tuđinska špekulacija, koja ide najviše u prilog Mađarima [...]"³³

Takva politička situacija negativno je djelovala na Radića da je htio da se odmah vrati u domovinu. Međutim, našlo se je nekoliko Rusa, koji su ga shvatili, pomagali i stvorili povoljne uvjete za njegov daljnji boravak u Petrogradu.

Među prvima, kojima je bio posebno zahvalan za ustrajnu i požrtvovnu podršku bio je već spomenuti general i profesor V. M. Volodimirov o kojemu je Radić dao slijedeću karakteristiku: "Taj umni i plemeniti Rus zavolio je svom svojom slavenskom dušom upravo one Slavene koji su najviše izvrgnuti tuđinskim navalama, a ipak im nisu podlegli, dake i nas Hrvate. Dapače je nas Hrvate u koječemu stavljao za primjer, a položaj Hrvatske na Jadranskom moru tako je dobro shvatio, da je u tom smislu upravo apostolskom revnošću djelovao među tolikim svojim odličnim zemljacima i prijateljima..." Radić je o njemu pisao prigodom njegove posjete Hrvatskoj kao o iskrenom prijatelju hrvatskog naroda, njegove slobode i samostalnosti i dodao "[...] odlični ovaj Rus drži posve suvišnim, pače štetnim, što se doseljeni k nama naš pravoslavni narod smatra posebnim narodom srpskim, a posebno što vodi posebnu srpsku politiku. No najviše nas kod umnog našeg prijatelja iznenadilo i obradovalo, što i on moli i po tom radi: da bez posvećenja, bez gospodarske i političke organizacije seljačkog naroda - neće biti ništa ni kod nas ni u Rusiji..."³⁴

Radić je također pohvalio potomke slavne Jelačićeve obitelji u Rusiji Aleksandra³⁵ i napose vanredno naobraženog sina Jevgenija, koji je "pravi pučki prosvjetitelj".³⁶

Radićev boravak u Rusiji vezan je ovog puta i s neposrednom suradnjom s tzv. "hrvatskim konzulom u Rusiji" Krunoslavom Herucom³⁷. Njihovi prvi kontakti sežu na početak 1905. godine kada je Heruc poslao iz Petrograda Radiću svoj članak "Što da se radi?" na objavljivanje. Krunoslav Heruc, Hrvat iz Križevaca, koji je zbog političke pravaške orijentacije morao krajem 80-ih godina napustiti Hrvatsku. Preko Bugarske, gdje je neko vrijeme djelovao kao novinar, obreo se početkom 90-ih godina u Rusiji. Ovdje se bavio širenjem slavenske literature te književnošću i novinarstvom, učvršćenjem slavenskih uzajamnosti, a posebno kao protagonist hrvatsko-ruskih kulturnih veza.³⁸

Iz nekoliko sačuvanih pisama može se vidjeti kakvi su im bili odnosi i suradnja u organizaciji "Rusko zrno". U pismu iz Petrograda od 2. lipnja 1908. godine on je pisao da mu se vrlo dopada njegov program i misao "da se budućnost naroda osniva samo na budućnosti seljaštva"³⁹. Ali se ne slaže s Radićevom taktikom, pa dodaje: "Vaša je taktika baš tako bolesna, košto taktika svih drugih političkih stranaka. Žar nećemo doživiti, da se stvori politička organizacija, cilj koje bi bio: ne ubiti svog političkog protivnika, već dignuti sebe moralno"⁴⁰.

³³ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 438

³⁴ Antun Radić, sabrana djela. Dodatak. Zagreb 1939, knj. VIII, 141-142

³⁵ Potomci ovih Jelačića poslije Oktobarske revolucije u Rusiji 1917. godine živjeli su kao emigranti u Jugoslaviji

³⁶ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 439

³⁷ Vidi: Ivan Očak, Krunoslav Heruc, Pobornik hrvatsko-ruskih veza potkraj XIX i na početku XX stoljeća. "Historijski zbornik", god. XXXVII (1), 1984, 156-158

³⁸ Korespondencija Stjepana Radića, I, 442

³⁹ Isto, 442

⁴⁰ Isto

Predlaže Radiću da se prestane baviti politikom, nego neka se primi za bavljenje ekonomskom naukom, jer pomoću političke stranke u Saboru neće spasiti hrvatski narod od propasti. Smatra da je Radić jedini ne samo kod nas nego i na Zapadu i sjeveru ekonomist i nek se tome posveti. Poziva ga da neka dođe u Rusiju gdje će imati mogućnost da izuči stanje ruske ekonomske nauke te da održi nekoliko predavanja u klubovima ili učenim društvima i na taj način obrati pažnju javnosti na sebe. Zove ga da se stavi na čelo općeslavenskog ekonomskog naučnog pokreta "općeslavjansku ekonomsku stranku".⁴¹

Radića je vezalo sa Herucom također djelovanje u sastavu društva "Rusko zrno". Jedan od organizatora tog društva i njen prvi tajnik i član Savjeta društva bio je Krunoslav Heruc, koji je na prvoj konstituirajućoj sjednici "Ruskog zrna" 15. svibnja 1908. godine dobio za svoj rad priznanje kao "oruseli brat Hrvat".

Društvo "Rusko zrno" prema svom Statutu imalo je zadaću da pomaže uglavnom mladeži da se naoruža znanjem i izuči metode u oblast obrade zemlje - poljoprivrede i zanata ili kao učenike ili radnike u gospodarskoj praksi kako u Rusiji tako i u inozemstvu, i imalo je pravo da stupa u odnose sa organizacijama, s društvima i privatnim osobama u Rusiji i izvan njenih granica. Kao takvo moglo je organizirati otvorene sjednice i kongrese, otvarati odjele u Peterburgu, organizirati biblioteke, čitaonice, održavati predavanja, tečajeve, te izdavati publikacije, knjige, brošure i sl. Osim toga, društvo je imalo pravo da nabavlja imanja, stvara kapital i zaključuje ugovore i stupa u inozemne odnose preko svojih predstavnika. Članstvo društva čine članovi različitog pola koji prihvaćaju načela društva, zatim počasnih i stvarnih, neograničeno, te lica koje preporuča dva redovna člana. Sredstva društava se stvaraju od članarine članova, dobrovoljnih priloga, vladinih supsidija ili društvenih ustanova kao i od dobiti kapitala te priloga od organizacija večera, predstava, platnih prodavanja i prodaja izdanja i maraka u korist društva. Rukovodi društvom uprava koja se sastoji od Savjeta, opće sjednice i revizione komisije.⁴²

Početak rada društva smatra se potpisom lica njegovih članova.⁴³ Sve su to odrednice zapisane u Ustavu društva koje je bilo službeno potvrđeno Gradskim Sankt Peterburskim društvenim organom 2. rujna 1908. godine.

Društvo "Rusko zrno" vodilo je računa o seljačkom podmlatku kojima je potrebno dati potrebna znanja i navika da ih se osposobi u praksi za bavljenje poljoprivredom u slavenskim zemljama.⁴⁴

K. Heruc uspio je da zainteresira Radića za rad ove organizacije koja može povezati Hrvatsku sa Rusijom ekonomski i kako kaže Heruc "biti nam od velike koristi". U pismu Radiću od 2. lipnja 1908. godine pita da li bi se u Hrvatskoj moglo smjestiti 100-200 ruskih mladića za ispunjenje gornjeg cilja. Predlaže mu da se poveže sa Slovencem gradskim načelnikom Ljubljane J. F. Hribarom, koji se zagrijavao za djelatnost "Ruskog zrna" i koji je organizirao Hrvatsko-slovenski komitet za razmjenu ruskih mladića u tu svrhu. Heruc javlja da se i u Zagrebu osniva Slavenski biro za informacije, kao i da se organiziraju kružnici ruskog jezika.

Na konstituirajućoj sjednici društva 7. lipnja 1908. godine Heruc je obavijestio članove da vodi prepisku sa inozemnim zainteresiranim osobama među kojima i sa Stjepanom Radićem. Na istoj sjednici pročitana su pisma iz slavenskih zemalja koje su pozdravile organiziranjedruštva: iz Praga od "Slavenskog kluba", iz Ljubljane od gradonačelnika I. F. Hribara, koji obećava da će se pobrinuti o stvaranju inozemnog odjeljenja u Ljubljabi, iz Zagreba od "poznatog hrvatskog društvenog radnika i ekonomiste Stjepana Radića, koji u jednom od svojih pisama piše da će ideja "Ruskog zrna" ako će se provoditi dosljedno pretvoriti će Rusiju u "vladaricu Evrope i rukovodiocem svega svijeta". Sli-

⁴¹ Isto

⁴² Centralnjy Gosudarstvenyj istoričeskij arhiv Lenjingrad SSSR (GCIAL), fond, 909, op 1, d. 398

⁴³ Isto

⁴⁴ GCIAL SSSR, f. 403, op. 2, d. 140

jedila su pisma iz mnogih zemalja Evrope kao i iz Amerike. Tom prilikom je riješeno da se slijedeća godina uzme za organiziranje društva za ostvarenje poljoprivredne i stočarske izložbe pod firmom "Rusko zrno".⁴⁵

Posredstvom Heruca S. Radić je surađivao u časopisu "Selski vjesnik". Heruc mu je javio da njegovi članci imaju "veliko značenje po svom sadržaju i kao vrlo rietki slučaj suradnje zagraničnog Slavena u ruskom pučkom listu [...]"⁴⁶ Radić je obavijestio Heruca da Hrvatska može primiti stotine ruskih mladića za izučavanje poljoprivrede, ali je potrebno da se osobno upozna sve gazde kojima oni idu, kakav je nivo poljoprivrede u tom mjestu, da li je suviše razvijena i kako se ne bi desilo da u tropoljnom sistemu ne dođe do odgovarajućeg sistema melioracije, mašina itd.⁴⁷ Radić predlaže da ruska mladež dođe najprije u Hrvatsku. On obećava Herucu da će prilikom svog posjeta Rusiji na povratku povesti sa sobom prve ruske učenike agrara.

Prvi ruski učenici krenuli su na put potkraj 1908. i na početku 1909. godine.⁴⁸

Radić je kasnije dosta učinio na popularizaciji "Ruskog zrna" u Hrvatskoj. O tome Radić piše Herucu: "O 'Ruskom zrnu'ja sam govorio na mnogim sastancima [...]"⁴⁹ Herucu je obećao poslati spisak hrvatskih gazda koji su primili ruske učenike.

U to vrijeme Heruc je istupio sa slavenofilskim programom pod naslovom "Međuslavenska kolonizacija". U njemu razmatra pitanje "spašavanja Slavena od njemačke invazije". Sredstvo za ovo treba da bude uzajamna kolonizacija Rusije i zapadnoevropskih zemalja. Prema ovome programu: dio Čeha bi se preselilo u Rusiju, a na njihovo mjesto došli bi Rusi. Isto predlaže i za druge slavenske narode. Međutim, ove utopijske ideje nije bilo moguće realizirati i zbog doskora nastale ratne situacije.

Iz pisma Radiću doznajemo da je Herucu "Glavna uprava po delam početa" povjerila organizaciju izložbe tiska za 1908. godinu.

U travnju 1909. godine Radić je doputovao zajedno sa suprugom Marženkom u Petrograd. O tome kako je živio, što je radio, čitamo u Radićevu pismu iz Petrograda bratu Antunu.

"Da nismo kod Volodimirova na stanu i na košti, morali bismo već natrag, tako je sve skupo, osobito za nas. Mi smo taktično ali odlučno pokušali odbiti koštu, ali Vol[odimirov] ne htiede o tome ni čuti, jer da će Marinka još njemu učiniti dvojnu uslugu: odrediti kuharicu što će kuhati, da on ne mora misliti i da će ga svaki dan 1 sat učiti češki.

Vol[odimirov] se upravo žrtvuje: vodi me, dotično vozimo se svaki dan nekamo, bilo privatno kamo nas pozivlju, bilo u klubove i društva, gdje je on članom. Zato sam si ruski već sasvim ponovio. Marinka sve razumije, a pomalo prima i dar ruskoga jezika [...] Prilažem ti članak Vol[odimirova] i molim Te, da na temelju onoga što piše o god. 1876. napišeš članak ili za 'Dom' ili za 'Novost'. Napiši i za 'Obzor' onaj 'ispravak' o galičnoj brošuri Vol[odimirova], koja je uistinu sjajno napisana [...]"⁵⁰

Piše da će 17. travnja održati predavanje u Moskvi i da se poslije toga nemisli vraćati u Petrograd. Međutim, nemože da prešuti da ga ovdje napadaju braća Srbi." Kaže: "Proti mene su ovdje dobre duše razglasile, da me pešt[anska] vlada plaća, a svi progoni i zatorvi da su imali publici samo zamazati oči. Da nisam bio lani na praškom kongresu i da ne dolazim s Vol[odimirovim] jedva da bi ovaj put igdje uspio."⁵¹

U drugom pismu 26. travnja iz Petrograda pisao je " [...] proti mene vode Srbi, a već i nekoji Rusi najbezobzirniju borbu pod geslom, da sam izdajica (čitaj špijun) i da me valja pošto poto utući. Uzkoлебali su donekle i Volodimirova, osobito odkad mu je Bo-

⁴⁵ CGIAL SSSR, f. 403, op. 2, d. 149

⁴⁶ Isto, d. 475

⁴⁷ Isto f. 403, op. 2, d. 149

⁴⁸ Isto, d. 398

⁴⁹ Isto

⁵⁰ Korespondencija Stjepana Radića, I, 459

⁵¹ Isto, 459

borikin⁵² javio da smo mi Hrvati mrtav narod, da su mu nekoji kazali kako mi imamo svog posla, svoju borbu s Magj[arima], te se nemožemo zanimati za Slavenstvo, no da se ta borba vodi samo po kavanama. Meni ovdje škodi i nekakav 'Obzorov' članak, o čemu nemam ni pojma [...]”⁵³ Moli brata Antu kome o tome piše, da mu pošalje spomenuti članak.

Osim poziva za predavanje u Moskvi bio je pozvan u Helsingfors (Finska), ali zbog neimanja novca nije si to mogao dozvoliti.

Stjepan Radić bio je i gost “Ruskog zrna”. Prisustvovao je na dvije sjednice Savjeta “Ruskog zrna”. Prvi puta bio je na sjednici 17. veljače 1909. godine. Tu se je raspravljalo o odlasku grupe ruskih mladića u slavenske zemlje. U zapisniku, o tome je rečeno: “ [...] nalazeći se na sjednici član koji je upravo stigao u Petrograd Hrvat Stjepan Mirko- vić Radić [...]”

Predsjednik društva “Rusko zrno” V. I. Denisov obratio se s pozdravom S. M. Radiću koji prisustvuje sjednici Savjeta društva “Rusko zrno” “ To je za sve nas važna pojava koja potvrđuje rodbinstvo i nastojanje za približavanje, što je naša želja i Rusima i Slavenima. Nadam se, da će se ovi susreti sve više ponavljati o čemu svjedoče susreti s gospodom Kusakom i Radićem, koji predstavljaju malo zrno iz kojeg će izaći bogatiji uzajamni odnosi. G. Radić nam je upravo govorio o punoj sreći koja očekuje naše pitomce u njegovoj domovini. Mi smo iskreno dirnuti njegovim istupanjem, vrlo zahvalni i molimo da u ime Društva preda srdačan pozdrav našoj braći Hrvatima [...]”⁵⁴

U odgovoru na pozdrav V. M. Denisova, S. Radić je govorio o dubokim osjećajima i ljubavi u Hrvatskoj prema Rusiji i Društvu “Rusko zrno”, o tome da pitomce u Hrvatskoj očekuju s nestrpljenjem i očinskom brigom. Put pitomaca “Ruskog zrna” u Hrvatsku i druge slavenske zemlje dati će izvanredne rezultate, donijetiće korist ne samo pitomcima nego čitavoj Rusiji, jer kulturno uzdizanje seljačkog žiteljstva biti će garancija ekonomskog blagostanja poljoprivrednog gospodarstva, najbolji primjer izraženog služenja Hrvatskoj koja se izmijenila tokom posljednjih 3-5 godina do neprepoznatljivosti od vremena kako su u njoj sve političke grupe, bez obzira na različite političke struje, došli do zaključka o neophodnosti razvitka poljoprivrede i odlučno su pošli k tom cilju. U tome će se uvjeriti i u Rusiji kad se vrate kući pitomci “Ruskog zrna”. Omladina će se osjećati sretnom što će donijeti sreću svojoj domovini.⁵⁵

Radić je obećanja data u Rusiji ispunio.

Opću ocjenu svog trećeg boravka u Rusiji Radić je izrazio na slijedeći način: “Da ja u Rusiji nisam postigao ništa više nego što sam u najteže i najsudbonosnije vrijeme kad je svaki čas mogao planuti rat između naše Carevine i Rusije, a još više privatno, temeljito i svestrano razložio svu bezumnost i suvišnost toga rata, isplatio se taj moj put, koliko god mi je već samo poradi bezdušnih frankovskih laži o seljačkoj tiskari zadao toliko briga i muke, da ih se još dugo ne ću riješiti.”⁵⁶

IV

Godine 1924. Stjepan Radić je četvrti put posjetio Rusiju, sada već Sovjetsku Rusiju - SSSR.⁵⁷ O toj posjeti pisao je sam Radić mnogo, naročito u listu “Slobodni dom”⁵⁸, a postoji, kao što je već i ranije spomenuto prilična literatura. Radićev posjet Sovjetskom Savezu svjedoči o njegovoj postojanoj neugasivoj ljubavi prema “matjuški Rusiji” pa i

⁵² Pjotr Dimitrijevič Boborykim (1836-1921), ruski književnik (Vidi N. Martov, Galerija ruskih pisateljev i hudožnikov - S. Peterburg 1901)

⁵³ Korespondencija S. Radića, I, 461

⁵⁴ CGIAL, f. 909, op. 1, d. 398

⁵⁵ Isto

⁵⁶ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, 439

⁵⁷ S. Radić je skoro uvijek Sovjetki Savez nazivao Sovjetka Rusija iako je poslije 1922. godine službeni naziv bio SSSR.

⁵⁸ U svakom broju lista “Slobodni dom” za 1924. godinu S. Radić je objavljivao članke o Sovjetskoj Rusiji a posebno o svom boravku, radu i susretima u Petrogradu.

Sovjetskoj Rusiji iako njen sadržaj nije više samo emotivan. Oduševljeno je pozdravio buržoasko-demokratsku februarSKU, kako i Oktobarsku revoluciju 1917.godine. O prvom je primjetio da " [...] revolucije još nije bilo, nego da će istom biti [...]" jer ona nije ispunila nade ruskog naroda. U članku "Novo razdoblje u ruskoj revoluciji"⁵⁹ kaže da su boljševici izjavili " [...] da je u ovom ratu glavna stvar politička i gospodarska pobjeda, to jest narodna sloboda, narodna opskrba i podjela zemlje seljcima [...]"⁶⁰ Oduševljava ga što je, po njegovom mišljenju " [...] glavni osnivač i organizator Sovjetske Rusije Lenjin postavio nove temelje isto ovako poštene i mudre politike prema seljaštvu [...]"⁶¹ Tih prvih dana nakon revolucije Radić je čak i opravdavao diktaturu proletarijata, jer bi bez diktature " [...] rusko seljaštvo ne samo bilo bez zemlje, nego da bi mu za vratom još kroz viekove sjedili i činovnici, spahije i popovi, pa čak s carem kao s kakvim božanstvom [...]"⁶²

Dalje obilno citira vođu boljševika V. I. Lenjina i M. I. Kalinjina, koji govore o odnosu i položaju seljaštva u SSSR. Završava usporedbom iz koje se vidi da u Rusiji radnička manjina vodi, dok seljačka većina do sada još postrance stoji te joj se sad namjenjuje da ide za radništvom, ne dođuše slijepo, nego svijesno i ne u podložnosti već u ravnopravnosti.⁶³

Smatrao je da je "Ruska revolucija, osobito radnička od listopada 1917. posvema uništila militarizam i imperijalizam ruski. Ruska je revolucija, dakle, promijenila sve temelje međunarodnog prava ili da potpunije kažemo ona je istom mjesto dosadašnjega međunarodnog neprava koji će osigurati slobodu, pravicu i sreću svakome iole svijesnome i sposobnomu narodu [...]" Zanimljivo je primjetiti da je Radićev list "Slobodni dom" u svibnju 1918. godine bio zabranjen i obustavljen sve do 1920. godine zbog pozitivnog pisanja o Oktobarskoj revoluciji i republikanizmu opasnog za srpsku monarhiju. Radić je osudio građanski rat i inozemnu intervenciju. U saborskom govoru u vezi s time je naglasio: "U Moskvi sja sunce u Beču je mjesečina, a u Pešti pomrčina. Međutim se boljševičko sunce silno zakrvarilo. To su skrivali gospodarski osvajači Francuske i Engleske. Stvorila je to Italija i Belgija, Amerika i Japan. Kako bez svake pameti i bez svake duše militaristi i kapitalisti tih zemalja podigoše se proti Sovjetske Rusije [...]" Posebno apostrofirao češke legionare koje strahovito naoružase i koji su češko ime " [...] osramotili za stoljeće i pokazali se nevrijednima lika čovječjega [...]"⁶⁴

Nakon revolucije Radić je javno izrazio želju da uspostavi s "prvom u svijetu radničko-seljačkom državom" dobre i prijateljske odnose. Nasuprot nepriznanju Sovjetskog Saveza sa strane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i njenog lidera Nikole Pašića o tome je 1922. godine Radić pisao: " [...] mi Hrvati ovu boljševičku Rusiju postavljemo i volimo neprispodobivo više nego za uvijek pokojnu carsku Rusiju. Isto je naravski i to, što mi Hrvati smatramo Pašićevu politiku ludom i zločinačkom i radi toga, što ova još uvijek u Beogradu drži i priznaje nekog Stradmana kao poslanika i predstavnika carske Rusije, i što Pašić drži u našim zemljama na desetke tisuća takvih ruskih izbjeglica, koji su se francuskim, engleskim i japanskim oružjem i novcem borili protiv rođenoj domovini [...]"⁶⁵

Vrativši se 1923. godine iz Londona Radić se našao neko vrijeme u Beču. Od tuda je napisao nekoliko članaka o Sovjetskom Savezu. U članku "Istina o boljševičkoj Rusiji"⁶⁶ Radić opisuje položaj ruskog seljaka nasuprot pisanju zagrebačkih novina, u kojem se naglašava da nova Rusija " [...] snažno korača onom istom idealu čovječanske pravice i republikanske slobode za koje se bori hrvatski seljački pokret [...]"⁶⁷

⁵⁹ "Slobodni dom", 20. II. 1918, br. 8

⁶⁰ "Dom", 14. XII. 1917. br. 44

⁶¹ Stjepan Radić, Sovjetska Rusija i seljačko pravo. Izdao izvršni odbor Hrvatske seljačke stranke Topusko 1944, 10 /Pretiskano iz lista "Slobodni dom", 26. XII 1922, br. 48

⁶² Isto

⁶³ "Slobodni dom", 20.II 1918, br.8

⁶⁴ "Slobodni dom", 11.VI.1924, br. 24

⁶⁵ Stjepan Radić, Lenjinova Rusija i Kemalova Turska, "Slobodni dom", 26.XII.1922, br 48

⁶⁶ "Slobodni dom", 27. II 1924, br. 9

⁶⁷ "Slobodni dom", 27. II 1924, br.9

Takav njegov odnos nije bio deklarativan nego je odražavao njegovu istinsku vjeru koju je ispovijedao u svojim mnogobrojnim člancima.

O svom tadašnjem odnosu prema radničko seljačkoj Rusiji detaljno će opisati kasnije na saslušanju u siječnju 1925. godine u odgovoru tužitelju: "Naglasio sam mu, da se ja prema Sovjetskoj vladi i svim političarima u Moskvi ponašam onako kako sam se ponašao u Londonu tj. da ih nastojim zainteresirati za hrvatski narod i za Hrvatsku, za hrvatsko pitanje u u okviru Jugoslavije koju smo mi Hrvati kao međunarodnu borbu koja je bila naš ideal jedva dočekali, a u kojoj je unutrašnje uređenje - pod pritiskom današnje - tadašnje militarističke vlade u Francuskoj i fašističke vlade u Italiji razvija se ne samo u skrajnji centralizam nego i u potpunu reakciju [...]" Smatra da bi čitavo unutarnje uređenje Jugoslavije Sovjeti " [...]" za stalno postavili na zdrave namjere i demokratske temelje [...]"⁶⁸

Posebno je Radića zainteresiralo osnivanje 1923. godine Seljačke internacionale⁶⁹. Iz dobivenih u Beču dokumenata Radić se je upoznao s dokumentima o djelatnosti i principima rada ove organizacije. Naročito ga je zanimao odnos ove organizacije prema komunizmu kojeg on u principu nije prihvaćao. Na spomenutom preslušavanju kasnije on je utvrdio da je seljačka internacionala " [...]" samostalna organizacija koja s komunizmom računa toliko koliko u dotičnim zemljama radništvo isto pristaje uz komunizam i koliko je komunizam kao avangarda u Rusiji stvorio sovjetski sistem koji je u najvažnijim stvarima priznao seljaštvu potpunu samostalnost ili u na-čelu ravnopravnost [...]" Osim toga, Radić je rekao da je stekao dojam da se na spomenutoj prvoj konfederaciji Seljačke internacionale (SI) nisu vodili glavnu riječ nikakvi agenti III internacionale " [...]" nego ozbiljni ljudi koji u diskusiji nisu čak ni spominjali riječ komunizam."⁷⁰

Iz poslanih dokumenata iz Moskve Radiću o Seljačkoj internacionali on je saznao da je ova organizacija formirana na međunarodnoj konferenciji od predstavnika mnogih zemalja u Moskvi od 10. do 16. listopada 1923. godine. Njen operativni organ bio je Međunarodno seljačko vijeće (Međunarodnyj krestjanskij savjet (MKS))⁷¹. Zadaća ove organizacije bila je zaštita interesa seljaka trudbenika, a glavna parola-poziv: "Seljaci i radnici svih zemalja ujedinite se!"⁷²

Upoznavanjem sa postojanjem ove organizacije dalo je povoda za razmišljanje o odlasku Radića u Moskvu na dogovor o stupanju HRSS-e u njeno članstvo. Slijedilo je pismo Stjepana Radića iz Beča od 20. svibnja 1924. godine adresirano na rukovodioca Seljačke internacionale, na "drugove Dombalja i Krasnova"⁷³. U pismu Radić javlja da za uzvrat šalje stranačku i drugu štampu i stranačka izdanja među kojima i program HRSS i svoje poglede na seljaštvo. Ujedno obavještava da će doći u Moskvu krajem svibnja. U Moskvi će ostati ne manje od jednog mjeseca, jer hoće " [...]" da se uči svemu što je tamo već obrađeno i da se dogovori o tome kako bi zajedno ili na kraju paralelno radili na Balkanu ili u Podunavlju Evrope." Zatim piše o cilju organizacije, ostvarenje " [...]" saveza seljačkih (ili seljačko radničkih) Republika balkanske i Podunavske Evrope u početku samo duhovnom, a zatim i ekonomske veze sa SSSR-om. Ako nam dozvole prilike možemo od ekonomskih veza i početi. Mi Hrvati radimo sasvim nezavisno od svojih starih i svojih novih vladara. Mi smo potpuno neovisni od njih i duhovno i materijalno [...]" Sovjetsku Rusiju smatramo jedinim suncem seljačkih naroda."⁷⁴

⁶⁸ Arhiv Hrvatske, f. Osobni fondovi Radića Antuna, Pavla i Stjepana, 1885/1950. Arak 83, str. 6-84, str. 1

⁶⁹ U literaturi se susreću nazivi: Crvena seljačka internacionala ili po ruski Krestjanskajj internacional-Krestinterna.

⁷⁰ AH, f. Osobni arhivski fondovi Radića, ar. 18, str. 3

⁷¹ U našoj literaturi se riječ savjet pogrešno prevodi kao savez. Savez po ruski bio bi sojuz. U ovom slučaju pravilan prijevod bio bi savjet ili vijeće.

⁷² Sovjetskaja istoričeskaja enciklopedija. Moskva, 1965, knj. 8, 109

⁷³ Arhiv Jugoslavije, Zbirka Seljačka internacionala 1924/8

⁷⁴ Isto, 1924/16 i bivši Centralnyj partijnyj arhiv marksizma-lenjinizma pri CK KPSS/CPA IML/ , f. Krestjanskaja internacionala; "Borba" Zagreb, 26. VI 1924. br. 23

Pitanje mogućnosti Radićevog odlaska u Moskvu na redovnu konferenciju Seljačke internacionale razmatralo se, kako stoji u prvomajskom proglasu HRSS 1924. godine⁷⁵. To se uostalom i potvrđuje pozivom rukovodstva Seljačke internacionale Radiću od 21. svibnja 1924. godine u kojem je rečeno: "Iz novina smo saznali da je Glavni odbor vaše stranke od 1. svibnja izdao proglas na hrvatski narod, u kojem među ostalnim pozivlje seljaštvo i radništvo na zajedničku borbu za seljačko i radničko pravo. Isto tako smo saznali iz jednog vašeg novinskog razgovora, da ste vi izjavili da Sovjetsku Rusiju smatrate državom, koja je prvi put, od kad postoji čovječanstvo, prava radnička i seljačka država, koja i narodno i agrarno pitanje rješava prema željama i potrebama širokih narodnih slojeva i koja stvara pravu seljačku demokraciju. Na temelju tih vaših izjava vidimo, da možemo držati da između vas i nas nema nikakvih znatnih razlika i da je moguće da i vi sa svojim seljačkim pokretom sudjelujete u našoj Seljačkoj intrnacoinali."⁷⁶

Istovremeno Radića upozoravaju i pripremaju na činjenicu da su u Seljačkoj intrnacionali učlanjene seljačke organizacije " [...] raznih političkih mišljenja na tom jednom zajedničkom temelju, da se svi bore protiv zarobljavanja seljaštva od kapitalista toli od veleposjednika i da rade za seljačko oslobođenje prema načelu seljačke i radničke sloge."⁷⁷ Radiću je predloženo da napiše nekoliko članaka o hrvatskom seljaštvu.

Zanimljivo je primjetiti da je, koliko se moglo ustanoviti prvi dokument kojeg je Radić poslao u Seljačku internacionalu, napisan 26. veljače 1924. godine i to je bio rukopis pod nazivom "Hrvatska". U njemu je detaljno opisan geografsko-historijski položaj Hrvatske i dao programske detalje svoje stranke HRSS. Međutim nije jasno da li je taj dokument Radić uputio na zahtjev Moskve ili samoinicijativno.

Iz ovog slijedi da je inicijativa za Radićev odlazak u Moskvu nikla kod Radića i u Moskvi skoro istovremeno.

Nakon četvrtog poziva koji je stigao u Beč od Čičerina⁷⁸ Radić je krenuo u Moskvu "da na licu mjesta prouči sovjetski poredak". Ali prije odlaska morao je austrijskom ministru unutrašnjih poslova i kasnije kancelaru Schoberu u drugom razgovoru da objasni razlog svog odlaska u Moskvu. Kaže: "Posebno sam mu objasnio da ni u kom slučaju ne odobravam diktatorske metode i materijalističke ideje boljševičkih vođa, ali da bih želio upoznati drugi dio Evrope i njegov novi oblik koji se po mom mišljenju nikad više neće vratiti carizmu [...]"⁷⁹

Naravno da Radić nije mogao reći ministru prava istinu, razlog svog odlaska o pristanju Seljačkoj internacionali, jer ga ovaj sigurno u takvom slučaju nebi pustio iz Beča. Ali i pokraj dobivene legalne dozvole za odlazak Radić je sa svojom pratnjom-sinom Vladimirom i ing. Stjepanom Košutićem - članom rukovodstva HRSS napustio Beč tajno automobilom do Berlina odkuda su krenuli vlakom preko Latvije u Moskvu.

Napokon 2. lipnja 1924. Radić je sa pratnjom stigao u Sovjetski Savez gdje je bio oduševljeno primljen. O tome se sjeća Vladimir te piše: "Nakon toga, Čičečerin pozdravio Stjepana Radića u ime sovjetske vlade kao prvog i jedinog narodnog vodju, koji od postanka Sovjetske Rusije je posjetio Moskvu, sovjetski komesar za narodne poslove je rekao: "Vi ste došli ovamo da svojim očima vidite kakva je Rusija, o kojoj ste čuli do sada toliko dobrih i loših stvari. Nije nikakva tajna, da vi niste nikakvi komunisti, dakle da nemate našu koncepciju, ali ipak postoji jedna golema razlika između vas i onih brojnih kapitalista, one sve strane gospode, koja posjećuje Sovjetsku Rusiju uopće, a Moskvu napose kao da je to neki veliki sajam, pa onda pišu nakon kratkog površnog

⁷⁵ Detaljnije o tome vidi: Mira Kolar Dimitrijević, Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup Hrvatske republikanske seljačke stranke u Seljačku internacionalu. "Časopis za suvremenu povijest", 1972, br. 3(10), str. 9

⁷⁶ "Slobodni dom", 21.V 1924, br. 21

⁷⁷ Isto

⁷⁸ Čičerin Georgije Vasiljević (1872-1936) bio je Narodni komesar za vanjske poslove u Lenjinovoj vladi.

⁷⁹ Stjepan Radić, Politički spisi i autobiografija /članci/, govori, rasprave. Priredio Zvonimir Kulundžić. Zagreb, 1971, 100

pregleda nemoguće i neistinite stvari o nama. Baš iz tog razloga, cijeli teritorij Sovjetske Unije leži pred vama kao otvorena knjiga, otvoreni su vam naši gradovi, otvorena su vam naša sela [...] naći ćete možda mnogo stvari, koje se vam neće svidjeti, ali ne zaboravite, da se Sovjetska Unija nalazi tek na početku razvitka, svog stvaranja i da je to uz tolike vanjske neprijatelje imala svladati na svojem teritoriju tolike unutrašnje poteškoće / Čičern sigurno misli građanski-rat, koji je duže vremena trajao u Sovjetskoj Rusiji od 1917. godine pa dalje/.⁸⁰

U pismenom pozdravu Predsjedništva Seljačke internacionalne pisalo je: "Poštovani družo! U ime predsjedništva Međunarodnog seljačkog vijeća pozdravljamo Vas seljačkog vođu i ustrajnog borca za oslobođenje hrvatskog seljaštva povodom Vašeg dolaska u Moskvu u prvu radničko-seljačku državu na svijetu".⁸¹

Nešto kasnije, 11. lipnja, oduševljeni pozdrav Radićevom dolasku donio je partijski organ list "Pravda" u kojem ga pozdravljaju kao "vođu revolucionarnog seljaštva", kao jedog od "najglavnijih političkih prvaka Evrope".

O cilju dolaska u Moskvu Radić je za javnost objasnio korespondentu ruske agencije "Rosta": "Cilj moga dolaska u Sovjetsku Rusiju jeste da prostudiram na licu mjesta stvaralački rad u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika, prije svega u dva pravca: najprije, kako se sprovodi u život samoodređenje nacionalnih manjina koje naseljavaju Sovjetski Savez i zatim položaj seljaka: njihov savremeni život, uslove života i podizanje seoske pravde na novim socijalističkim načelima. I druga pitanja državnog i kulturnog života SSSR interesovat će me isto tako, jer kako u meni tako i u hrvatskih seljaka postoji jaka želja da što bliže i što bolje upoznamo novu i mladu sovjetsku državu [...]". Naravno da to nije bilo sve a niti najglavnije. U nastavku on kaže što je i bila istina: " [...] hrvatski seljaci odavno žude da saznaju istinu o SSSR, oni neće, a svojim unutarnjim narodnim osjećajem i ne mogu vjerovati u sve gatke koje se na Zapadu rasprostranjaju o položaju SSSR [...]"⁸²

Uz rečeno, pravi cilj Radićevog dolaska bio je onaj o kojem on nije javno ni riječ rekao. O tome govori u jednom pismu od 27. lipnja generalnom sekretaru Predsjedništva Seljačke internacionalne Aleksandru Petroviću Smirnovu kad izjavljuje da je kao predsjednik HRSS i Hrvatskog narodnog predstavništva na osnovu zaključka plenuma svih hrvatskih poslanika od 1. svibnja bio opunomoćen da HRSS "[...] pristupa u Seljačku internacionalu tj. Međunarodni savez svih organiziranih seljaka [...]"⁸³

Još u Beču proučavajući dokumente o Međunarodnom seljačkom vijeću (MKS) Radić je došao do zaključka " [...] da je MKS u svojoj bitnosti ne samo različan nego i oprečan Komunističkoj internacionali, a kad sam došao u Moskvu ja sam tri čitava tjedna upotrebio najviše za to da vidim je li to moje uvjerenje ispravno i dali odgovara realnim činjenicama [...]"⁸⁴

Ustanovio je da je seljaku u SSSR-u nemoguće ući u KP. Od 4 milijuna radnika bilo je svega 200.000 članova KP. Ima ih svega do 2%. I to zato što "ruski seljaci nisu i neće biti komunisti [...]"

Sva seljačka pitanja naročito od 1923. godine rješavaju sovjeti - seljački sovjeti u kojima su komunisti u manjini.

U Rusiji na selu nitko nezna za Marksa i ne spominje ga, " [...] ali svako zna za Lenjina i za njegov nauk po kojem u Rusiji treba da budu na prvom mjestu seljaci [...]"⁸⁵

O boravku u Moskvi, kasnije će zbog policije reći, da nije došao " [...] ni u privatni ni u javni saobraćaj ni sa jednim funkcionarom komunističke organizacije, kojih je naročito

⁸⁰ A H, f. Ostavština Stjepana Radića, kut. 2.

⁸¹ "Slobodni dom", 21.VI 1924, br. 26

⁸² "Borba", Zagreb, 26. VI. 1924.

⁸³ Arhiv Jugoslavije. Zbirka seljačke internacionalne 1924/16 Biv. CPA IML, f. Krestjanskoj internacionalj

⁸⁴ AH, Osobni fondovi Radića, arak 16, str. 2

⁸⁵ Isto, arak 41, str. 1

puna Moskva i njezina okolica. Sav moj saobraćaj bio je isključivo sa Ministrom vanjskih poslova i predstavništava Međunarodnoga seljačkog saveza. Vanjsko ministarstvo odredilo je da me danomice posjećuje i koliko ja to želim svuda prati šef odjela za balkanske odnose Sandomirski. U ta dva mjeseca imao sam tri razgovora s ministrom vanjskih poslova Čičerinim, desetak razgovora s ostalim članovima Kolegija (zboru) vanjskog ministarstva, među njima i s Rakovskim. te dva zajednička objeda što ih je priredio Čičerin, jedan kao dobrodošlicu, a drugi kao oproštaj. Sve sam to kako već spomenuh u 'Domu' javio i opisao⁸⁶ koliko god je to bilo važno, a ujedno sam najvažnije svoje dojmove i opažanja zbio u nekoliko članaka, koje sam također objelodanio u 'Domu' sa svojim potpisom [...]''⁸⁷.

Njegova tvrdnja koju je posebno istakao da u Moskvi nije imao veze ni sa jednim funkcionarem komunističke stranke nije točna, jer zapravo svi sovjetski državni funkcioneri, kao i funkcioneri Seljačke internacionale bile su članovi KP. Ta je izjava napisana zbog straha od policajca i krivičnog progona.

Kasnije, u siječnju 1925. Radić je od policije optuživan da je išao u Moskvu " [...] da HRSS približi komunizmu ili da ju makar i indirektno preko MKS uvede u Komunističku internacionalu [...]''⁸⁸ Tome je doprinjela i činjenica da je u vrijeme njegova boravka u Moskvi održan V. kongres Komunističke internacionale (od 17. lipnja do 8. srpnja 1924.). Na kongresu je 30. lipnja jedan od delegata kongresa Manuilski govorio je o Radićevoj stranci da njen " [...] značaj prerastava granice Hrvatske [...]''⁸⁹

Osim toga, kongres je prihvatio specijalnu rezoluciju o bliskim odnosima Seljačke i Komunističke internacionale, dok je predsjednik Kominterne na kongresu komunističke omladine pohvalio Radića koji, iako nije komunista, ali je "narodni vođa Hrvata", a "politika mu je socijalna".⁹⁰

Radić se je, sam kaže, na saslušanju branio na taj način što je izbjegavao da se pojavi na sjednicama kongresa, pa čak nije prisustvovao na priredbama kojih je u te dane bilo u Moskvi mnogo, a niti je reagirao na molbe delegata kongresa da istupi o položaju u Hrvatskoj.

O točnom datumu i uvjetima stupanja u Seljačku internacionalu, tj. u Međunarodni savjet (MKS) koji je na čelu "čitavog organiziranog seljaštva", Radić je "kao predsjednik Hrvatske Republikanske seljačke stranke i Hrvatskog Narodnog Predstavništva" po opunomoćju Plenuma svih hrvatskih poslanika donio odluku još 1. svibnja 1924. godine o stupanju u članstvo Seljačke internacionale. O tome je rečeno slijedeće u Radićevom pismu:

"Samo po sebi se razumije da Hrvatska Republikanska stranka ostaje i dalje na svom programu i svojoj taktici, tim više, jer i jedna i druga potpuno se slažu s glavnim ciljem Seljačke internacionale a koji se sastoji u tome da seljačka i radnička klasa zajedničkim snagama prije svega zaustave za uvijek imperijalistički rat i da će zajedničkim radom i istim duhom socijalne pravde u svim zemljama zauzeti vlast u svoje ruke zbog poboljšanja sudbine svih trudbenika za novu gradnju seljačke i radničke države [...]"

Osim toga, naglašava i drugo pravilo prema kojem HRSS od samog svog početka priznaje zahtjeve i radnička prava na nacionalizaciji industrijskih proizvodnih sredsta-

⁸⁶ Riječ je o pismima-člancima koje je objavljivao u listu "Slobodni dom", 1924. godine

⁸⁷ S. Radić, Politički spisi. Vladimir svjedoči: "Od današnjih političkih ljudi sa kojima smo dolazili u užu vezu, osim Kalinjina, predsjednika Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika ostali su još neki u životu. U prvom redu ću spomenuti Litvinova, tada ambasadora Sovjetske Unije u Londonu, kasnije u Washingtonu, dok nije konačno postao i narodnim komesarom za vanjske poslove, gdje ga je kasnije zamjenio Molotov. Sa Litvinovom za vrijeme našeg boravka u Moskvi smo se često vidjeli, posebice ja, koji sam u svoje slobodno vrijeme s njim u salonu igrao šah, pripovijedao mu dosta stvari o našim željama i zahtjevima, a čak sam i po koji puta na njegovu želju odsvirao koju hrvatsku narodnu pjesmu na glasoviru" (AH, Ostavština S. Radića, kut. 2)

⁸⁸ AH, Osobni arhiv Radića, arak 22, str. 1

⁸⁹ Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa. Peti kongres internacionale. Gornji Milanovac, 1982, knj. 6, str. 537

⁹⁰ A H, f. Osobni arhiv Radića, arak 22, str. 1

va. HRSS se deklarira za borbu mirnim sredstvima ali ako sva ta sredstva ne uspiju " [...] koraknut će k revoluciji [...]" HRSS je duboko uvjerena da je za male narode, kao što je narod Hrvatske najbolji metod unutrašnje državne izgradnje " [...] borba za vlast svih trudbenika" i dodaje da će seljačka republika Hrvatska ostati u Jugoslaviji ako će ova biti pretvorena u federativnu seljačku republiku i dalji je cilj i politički ideal HRSS-a jadransko-dunavska federacija svih seljačkih naroda od čeških brdina do Jadranskog mora.⁹¹

Konkretno o stupanju S. Radića odnosno HRSS-a u članstvo Seljačke internacionale svjedoče dva zapisnika (br. 4 i 5) sa sjednice Predsjedništva Međunarodnog seljačkog vijeća od 1. srpnja 1924. godine.⁹²

Iz ovog se vidi detaljno tok sjednice i primanje u članstvo. Sjednicom je predsjedavao A. P. Smirnov i sekretar Krasnyj, a prisustvovali su osim S. Radića i Košutića iz Hrvatske, predstavnik Njemačke Raj, Francuske Rame i Kastelj, Čehoslovačke Dobrovoljni i Majorova, Bugarske Gorov, zamjenici generalnog sekretara Krasnyj i Kombljuma. Na dnevnom redu bilo je jedno pitanje "Pitanje o stupanju Hrvatske seljačke republikanske stranke u članstvo Seljačke internacionale".

Prvi je uzeo riječ Smirnov, koji je upoznao prisutne sa sadržajem izjave predsjednika spomenute stranke Radića o stupanju u članstvo Međunarodnog seljačkog savjeta. On konstatira da Radićeva izjava u osnovnim točkama "podudara se s pogledima Seljačke internacionale", Radić priznaje neophodnost odlučne borbe s imperijalizmom, obranu narodnih manjina te organizaciju jugoslavenske federacije, kao i opširnije balkanske federacije.

Zatim kaže da Radić priznaje radnicima pravo na nacionalizaciju tvornica i fabrika te stoji potpuno na poziciji najtjesnijeg saveza seljaka i radnika. Radić je u svom istupanju rekao da je potrebno za Hrvatsku republikansku seljačku stranku dozvoliti poseban program. Ali i ovdje se ističe da i po tom pitanju nema nikakvog razilaženja s Radićem, obzirom na to da Međunarodni seljački savjet stoji na stanovištu da se u svakoj zemlji izradi program zavisno od mjesnih uvjeta. Radić dalje kaže da je u jednom zapisniku pročitao da u MKS se nalazi i predstavnik Jugoslavije.⁹³ Ako je to tako, onda će stranka koju on predstavlja sačuvati samo prijateljske odnose sa Seljačkom internacionalom, ali neće poslati svoje predstavnike u MKS, jer njegova stranka stoji na poziciji predstavništva organizacija, a ne država. Radić smatra da Jugoslavija ne postoji nego postoji " [...] samo militaristička i zvjerska Velika Srbija pod službenim nazivom Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca [...]"⁹⁴

Zatim je uzeo riječ Smirnov i odgovorio Radiću da se ovdje radi o nesporazumu. Naime, na prvoj međunarodnoj konferenciji koja je održana za vrijeme poljoprivredne izložbe nisu se koristili dolaskom seljaka iz raznih zemalja svijeta. Za sačuvanje veze sa raznim zemljama u MKS su ušli predstavnici raznih zemalja a među njima i predstavnik Jugoslavije. Seljačka internacionala (Međunarodni seljački savjet) predstavlja organizacije, a ne zemlje, ali obzirom na činjenicu da će u Seljačku internacionalu ulaziti predstavnici seljačkih organizacija raznih dijelova Jugoslavije otpasti će potrebe za predstavnikom Jugoslavije. Prema tome, zaključio je Smirnov, ne postoje nikakve zapreke za ulazak Hrvatske seljačke republikanske stranke u MKS i preostaje jedino da kažemo Hrvatskoj seljačkoj stranci: "Dobro došli za zajedničku borbu protiv kapitalizma."

⁹¹ AJ, f. Zbirka seljačke internacionale 1924/16. Pismo je prevedeno u Kominterni na ruski i objavljeno u publikaciji M. Kolar Dimitrijević

⁹² Isto, 1924/18. Originali se nalaze u fondu Komunističke internacionale u Moskvi bivšem Centralnom partijskom arhivu CK KPSS. Sam je Radić posebno opisao akt primanja u MKS u članku "HRSS jednoglasno i oduševljeno primljen u seljačku internacionalu" / "Slobodni dom", 18. VIII 1924, br. 29b/ Ovdje je Radić također objasnio svoj negativan stav prema Praškoj zelenoj internacionali. / Detaljnije: M. M. Goranović, Krah zeljenog internacionala / 1921-1938 Moskva, 1967.

⁹³ Predstavnikom Jugoslavije u MKS bio je anonimni D. Anin, koji se pojavio ranije s člankom "Socijalni položaj seljaka u Jugoslaviji". Radić koji se s tim člankom upoznao još do dolaska u Moskvu o tom je vrlo kritički govorio u svojoj obrani prigodom hapšenja u siječnju 1925. godine.

⁹⁴ AJ, f. Zbirka Seljačka internacionala 1924/18

Predstavnik Njemačke Raj u svom istupanju je rekao da čim su u Njemačkoj saznali za dolazak u SSSR Radića, bio je hitno organiziran sastanak na kojem je bila izražena dobrodošlica i želja za zblizavanjem sa Seljačkom internacionalom. Izrazio je žaljenje što su u Njemačkoj vrlo malo informirani o djelatnosti Radićeve stranke, o njejoj strukturi. Na kraju je odobrio ulazak Radića u Seljačku internacionalu.

Po ovoj prvoj točki donesena su dva zaključka: da se primi Hrvatsku seljačku republiku stranku u članstvo Seljačke internacionale, a drugi je da se pitanje broja delegata od ove organizacije u MKS riješi na najbližem plenumu MKS. Zasad će se zamoliti Radića da uskoro pošalje predstavnika za praktično djelovanje u radu Međunarodnog seljačkog savjeta. Ovi zaključci su prihvaćeni po prisutnima jednoglasno.⁹⁵

Koliko je bilo važno da se neutralizira predstavništvo Jugoslavije vidi se iz Radićevog pisma, kasnijeg datuma (27. srpnja 1924.) kada je pitanje članstva već bilo riješeno. On piše: "Ova okolnost po mišljenju i ubedjenju celog Hrvatskog narodnog predstavništva, tako je važna, da u slučaju ako bi prezidijum Seljačke internacionale ostao na svojoj točki gledišta da i sadašnja Jugoslavija, u sadašnjem sastavu, može da ima nekakvog jugoslavenskog predstavnika, bez pravog oslonca u srpskom seljaštvu ili u nekom drugom, zato što u hrvatskom seljaštvu bukvalno nikakvog oslonca nemože da nađe, onda bi u tom slučaju HRSS morala da se zadovolji samo principijelnom saradnjom u Seljačkoj internacionali i praktično, ipak ne bi mogla da tamo pošalje svoje predstavnike [...]"⁹⁶

Radić kaže, da čim se konačno riješi to pitanje da će biti poslan stalni predstavnik HRSS u Seljačku internacionalu.⁹⁷ Međutim, to je pitanje bilo riješeno.

Po drugoj točki dnevnog reda istupio je Radić s kratkim referatom o povijesti Hrvatske seljačke republičke stranke. Istupanje Radića je prihvaćeno s molbom da Radić za detaljnije upoznavanje pošalje u Seljačku internacionalu materijale i neka napiše članak za časopis "Seljačka internacionala".

Iz zapisnika br. 5 o nastavku sjednice Predsjedništva Međunarodnog seljačkog vijeća u istom sastavu isti dan, na dnevnom redu je bila Izjava⁹⁸ Hrvatske republičke seljačke stranke o stupanju u Međunarodno seljačko vijeće. Na osnovu ove izjave donesena su dva zaključka " [...] a) Obzirom da se izjava predsjednika Hrvatske republičke seljačke stranke druga Stjepana Mirkovića⁹⁹ Radića podudara se sa odlukom 1. Međunarodne Seljačke konferencije o zadaćama Međunarodnog seljačkog vijeća i konkretno po pitanju o borbi za zemlju, za oslobodenje nacionalnih manjina, za radničko-seljački revolucionarni blok itd. predsjedništvo MKS zaključuje da se Hrvatska Republička seljačka stranka primi u članstvo. b) Obzirom da je Međunarodno seljačko vijeće organizacija ne državna nego seljačka organizacija i stranka, treba da se prizna kao ispravnim da predstavništvo u Međunarodnom seljačkom vijeću Jugoslavije ne bude kao država nego na relaciji njenih naroda. Pozvati predstavnika Hrvatske Republikanske seljačke stranke da u MKS pristupi neposredno radu.

Pitanje o broju članova predstavnika Hrvatske Republikanske seljačke stranke treba predati na rješavanje u Plenumu M.K.S."¹⁰⁰

Ovaj zapisnik su vlastoručno potpisali svi prisutni na sjednici, među kojima S. Radić i S. Košutić.¹⁰¹

Kao što se vidi iz ovih zapisnika Radić je bez kolebanja dobrovoljno u ime HRSS postao član Međunarodnog seljačkog vijeća Seljačke internacionale, jer se slagao s os-

⁹⁵ Isto

⁹⁶ Isto, 1924/16

⁹⁷ Isto

⁹⁸ Isto

⁹⁹ Ruski je običaj da se iz poštovanja u obraćanju i pismu uz vlastito ime piše i ime oca. Prema tome Radić je po ocu bio Mirković

¹⁰⁰ Isto

¹⁰¹ Isto

novnim principima ove organizacije. Činjenica da je postavio pitanje predstavnštva Jugoslavije, za njega nepostojeće države, svjedoči da je on sebe smatrao predstavnikom Hrvatske, a to govori da je prišao problemu politički i nacionalno te da je u ovom aktu ispoljio uvjerenje u borbu, koja je pravedna borba, uspjeti i ostvariti konačni cilj - neovisnu Hrvatsku. A to je bio glavni Radićev motiv učlanjenja u Seljačku internacionalu.

Osim predstavnika SSSR-a koji su oduševljeni pozdravili Radićev korak, odazvali su se i predstavnici Komunističke internacionale. Tako je na V. kongresu Kominterne na sjednici 5. srpnja član Kominterne Bugarin Vasilij Kolarov izjavio: "U Hrvatskoj Republika seljačka stranka obuhvaća gotovo celokupno seosko stanovništvo [...] Nedavno smo pozdravili priključenje ove stranke Međunarodnom seljačkom vijeću. To je proces radikalizacije seljačkih masa u Hrvatskoj [...]"¹⁰²

Nakon primitka u Seljačku internacionalu Radić je trebao odmah da se vrati u zemlju. Međutim, nastale su komplikacije. Naime, Austrija mu nije htjela izdati vizu. Tek nakon energične intervencije sovjetskih organa uspio je dobiti dokumente pomoću Čehoslovačkog konzulata. To je bio razlog da je Radićev boravak bio produžen za mjesec dana - sve do 8. kolovoza.

Uskoro nakon povratka u zemlju Radić je bio uhapšen i podvrgnut detaljnoj istrazi. Glavna točka optužbe bio je boravak u Moskvi i sudjelovanje u radu Seljačke internacionale, koja je po mišljenju javnog tužioca bila sukladna s Komunističkom internacionalom. Policija je smatrala da se Radić " [...] pridružio sa svojom strankom Crvenoj"¹⁰³ internacionali i sem toga primio rang II. podpredsednika ovoj instituciji, kojeg mu je navodno predložio Smirnov [...]"¹⁰⁴

U izvještaju nepoznatog policijskog agenta navodno iz Moskve susreću se i druge insinuacije na račun Radića. Policija je u pristupu Radića Seljačkoj internacionali vidjela ono što je htjela vidjeti. U policijskom izvještaju čitamo i o "tajnoj konferenciji" grupe visokih sovjetskih i kominternovskih rukovodioca, u redakciji "Žurnala Vostoka" u zadnjoj sali doktora Borodina. Na ovoj tajnoj konferenciji su prisustvovali narodni komesari Čičerin i Rodstein i Smirnov te šef Balkanskog odjela Sandomirski, Kolarov " [...] I sigurno obavezali da će najkasnije do u jesen buknuti seljački ustanak u Bugarskoj, Hrvatskoj a delimice i bivšoj Crnoj Gori i u drugom delu SHS, što će potpomagati i srpski agrarni poslanik Davidović". I drugi zaključak da u " [...] pobunjenim predelima ima da se proglasi seljačka komunistička vlada [...]"¹⁰⁵

Na ovakve i slične provokacije evo kako je reagirao Radić govoreći o svom sudjelovanju na sjednici Međunarodnog vijeća: "Ja sam na toj sjednici potanko opisao ustrojstvo HRSS te sam ujedno priopćio da se ovako važna stvar može provesti samo u glavnom odboru HRSS u kojem osim 69 zastupnika ima još i 150 nezastupnika gotovo sve samih seljaka, naglasio sam i to da je zastupnička sjednica 1. svibnja meni dala samo generalnu ili općenitu ovlast da ovaj korak učini, kao i svaki drugi koji je u skladu s programom i taktikom HRSS. Ove stvari sam ja uglavnom i u 'Domu' javio, a ovdje trebam još istaknuti napose da se u sjednici hrvatskog narodnog zastupstva koja je bila negdje koncem lipnja nije niti raspravljalo o pristupu u seljačku internacionalu nego o tom primili na znanje moje izvješće te je dr Maček naročito istaknuo da se tu sad ne radi o trećoj internacionali nego u povjerenju u predsjedništvo, o samom eritumu da će se raspravljati kad se on povrati i kad podastre potanko obrazloženi predlog, poslje te iz-

¹⁰² Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa. Gornji Milanovac, 1982, knj. 7, str. 679

¹⁰³ Pod epitetom "Crvena" smatralo se komunistička

¹⁰⁴ ACK SKJ, f. Lj. Davidovića / Sad u Arhivi Jugoslavije/.

¹⁰⁵ ACK SKJ, f. Lj. Davidovića, 89. Prema tajnom izvještaju beogradske policije pregovori Radića sa sovjeticima "naišli su na zapreke". Naime, Radić je u principu pristao da priključi svoju stranku Seljačkoj internacionali ali je shvatio da defakto u III internacionali seljačke stranke uopće nema, nego samo komunističke. Zbog toga se Radić, prema ovom izvještaju, našao u "neprijatnoj situaciji", jer je zašao odveć daleko. Ujedinjenje sa takvom strankom dovelo bi do rascjepa sa svim evropskim strankama koje su ga do tog vremena pomagale. Stjepan Radić je predložio tri plana za ulaz u Seljačku internacionalu ali policija ih ne navodi nego zaključuje da njegove planove Smirnov i Dombol nisu primili (Arhiv CK SKJ, f. Lj. Davodovića, 89.)

jave opozvao je zastupnik dr Rudolf Horvat svoj predlog da se u seljačku internacionalu ne stupa kao preuranjen te izjavi da i on ima u predsjednika potpuno povjerenje [...]”¹⁰⁶

Zanimljivo je još jedno svjedočenje o Radiću i Seljačkoj internacionali. Bivši sekretar Saveza komunističke omladine Jugoslavije Čedomir Kuzmić (1899-1975) prisustvovao je od 11. do 21. listopada 1924. godine u Moskvi na kongresu Crvene športske internacionale, kao delegat Športske federacije Jugoslavije. O njegovim utiscima iz Moskve sačuvao se magnetofonski zapis njegovih sjećanja.¹⁰⁷ Iz ovih saznajemo da je on bio u Moskvi našto poslije Radića i njegovom pristupanju Seljačkoj internacionali. U Moskvi se Kuzmić povezoao sa Filipom Filipovićem, članom Komunističke internacionale od KPJ. Jednog dana zajedno sa Filipovićem posjetili su tajnika Seljačke internacionale Poljaka Dombalja. Kad je taj saznao da Kuzmić putuje u Jugoslaviju zamolio ga je neka prenese poruku za Radića u kojoj je stajalo da tajnik očekuje da Radić ispuni ono što su se dogovorili. Kad su se vratili u domovinu Kuzmić je specijalno posjetio Zagreb kako bi Radiću predao Dombaljovu poruku. Preko sekretara CK KPJ Duke Cvijića dospio je u goste Radiću. Radić ga je sa suprugom Marženkom vrlo lijepo prihvatio i svom stanu u Hercegovačkoj ulici. Radić se obradovao susretu i na poruku odgovorio da pamtí dogovoreno, da će sve biti kako su se dogovorili. Time je Kuzmićev zadatak bio izvršen. Kuzmić, nije znao sadržaj dogovora u Moskvi niti mu ga je Radić i Dombolj objasnio.

Sada se može samo pretpostavljati o sadržaju poruke. Jedna je očividno o pitanju organizacije Balkanske seljačke konferencije. Kako se vidi iz pisma Krasnoga Radiću od 29. XI 1924. iz Beča, Radić je obećao da će po povratku u zemlju poraditi na organizaciji konferencije u Zagrebu. Međutim, do datuma razgovora konferencija nije bila organizirana, a uskoro je Radić bio uhapšen, što mu je onemogućilo da radi na organizaciji spomenute konferencije.

Nije isključeno da se radilo o obećanju slanja u Moskvu hrvatskih delegata u MKS, što je bilo u obavezi Radića.

Nakon hapšenja i političkih optužaba, Radić je morao da se brani i dokazuje svoju neovisnost. O njegovoj obrani protiv optužaba imamo zapis Radićeva govora u interpretaciji njegova sina Vladimira: “Ja naime sav svoj položaj i u HRSS i u Hrvatskom narodu imam zahvaliti samo tomu, što sam bio i što sam i danas to jest vjeran tumač, a po svojim silama i branitelj svih hrvatskih narodnih i državnih prava i hrvatskih gospodarskih i kulturnih zahtjeva, a nada sve tumač i da kažem formulator svih onih dubokih i plemenitih socijalnih težnja o čovječanskoj pravici i republikanskoj slobodi, koje su u hrvatskom narodu kroz stoljeća sad više, sad manje djelovale i koje su se poslije Svjetskog rata elementarnom snagom razvile u današnji Hrvatski Seljački Pokret. Kad bi ja dakle samo iz daleka bio pokušao, da ovom Hrvatskom Seljačkom Pokretu dadem drugi pravac ili drugu zadaću ili drugo obilježje, nego što to odgovara i tradicijama i sadašnjosti i budućim aspiracijama nas Hrvata kao naroda, a HRVATSKOJ KAO DRŽAVE, ja bih taj čas izgubio najprije moralno pravo, a onda i faktičnu snagu, da budem na čelu HRSS i hrvatskog naroda. [...] Postoji činjenica, da sam ja putovao u Moskvu, postoji činjenic, da sam ja bio naročit gost sovjetske vlade. istina je i to, da sam ja dao načelnu izjavu o pristupu HRSS u 'Seljačku internacionalu', ostajući u cjelosti kod programa i taktike HRSS. ali je istina i to, da sam ja uvijek bio i da sam ostao SLAVEN i da sam u Rusiju išao osim onoga, što sam to potanko razložio i za to, jer ta Sovjetska Unija zauzima šestinu zemaljske kruglje, jer je ona i pod Sovjetskom vladom Rusija, a prema tomu i jedina prava slavenska velevlast svjetskog značenja, a ja sam još godine 1904. osnivajući seljačku stranku kao osnovnu političku ideju postavio i ovu istinu: SLAVENSTVO U SVIETU VRIEDI NAJVIŠE ZBOG RUSIJE I S RUSIJOM. Ovome svom uvjerenju ostao sam i ostaje vjeran!”¹⁰⁸

¹⁰⁶ AH, Osobni arhivski fondovi Radić Antuna, Pavla i Stjepana, 1885/1950. arak 16, str. 3

¹⁰⁷ Izjava Čedomira Kuzmića. Zapis na magnetofonu je izvršen u Vukovaru 1. XII. 1970. g. i nalazi se u privatnoj kolekciji Stjepana Cerjana, kojemu zahvaljujem na korišćenju.

¹⁰⁸ AH, Ostavština S. Radića, kut. 1 (Istaknuto na originalu)

Na kraju ovog razmatranja treba reći da su četiri Radićeva posjeta Rusiji (1888., 1896., 1909. i 1924.) potvrdila njegovu slavenofilsku privrženost i ljubav k "matuški Rusiji", k ruskom jeziku, kulturi i vjeri u slavensku uzajamnost. Istovremeno su njegove naročito posljednje posjete nosile politički karakter koji se manifestirao u očekivanju ruske pomoći u nacionalnom i političkom priznanju Hrvatske. Takvo je priznanje bilo dobijeno stupanjem Radića u Seljačku internacionalu ali je ono nosilo tek formalni politički korak, jer se nije moglo ostvariti.

Radić se branio pod optužbom u siječnju 1925. godine da je hrvatsku narodnost obranio od opasnosti boljševizma kao najvećeg neprijatelja evropske kulture, što mu je pred kraljevskim vlastima, kako kaže Krleža, bilo "najvećom političkom zaslugom".¹⁰⁹

S druge strane, Radićevi su susreti služili popularizaciji Hrvatske u Rusiji i Rusije u Hrvatskoj, a sve je to trebalo prinijeti boljem i dubljem uzajamnom poznavanju i povezivanju obih slavenskih naroda.

S u m m a r y

The historiography devoted to life and work of Stjepan Radić, leader of the Croatian Republican Peasants-Party mentions four of his visits to Russia - in 1888, 1896, 1909 and 1924. On the basis of new document from the Moscow, Zagreb and Belgrade archives, the author of this paper now uncovers so far hardly known or totally unknown pages from the biography of Radić in connection with Russia. Regarding this, it is significant that his first visits and approaches to Russia happen in the period when in the Russian society were predominating Slavophile ideas - the ideas attractive to southern Slavs because they were rousing in them expectations of an all-out help from Russia the Great. The Historiographic novelty regarding his first visit is that the author corrects the inaccurate assertion that the renowned historian Franjo Rački would not give his recommendation to young Radić. In the second and third visits to Sankt Petersburg we learn of Radić-s new Russian friends and of his co-operation with Russian magazines. His activity in "The Russian Grain", an organization promoting the agriculture in Slav lands, is of particular interest.

The fourth visit of Radić took place in times of victory of October Revolution in Russian had been won a new state of workers and peasants under the leadership of V. I. Lenin was being made. The visit of Radić to Soviet Russia was met with various controversial interpretations, as well as his interest in events taking place there, and attacks against him followed. His membership in the Peasants- International brought him to jail and a subsequent trial, with predominant accusation of alleged joining and acceptance of communism, but Radić was in no difficulty to defend himself against these.

It should be finally said that, apart from the newly uncovered fact this paper introduces into Radić- biography, we at the same time are presented with another contribution to the history of Croatian - Russian relations.

¹⁰⁹ Miroslav Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmova*. Sarajevo, 1975, Knj. 4,398.

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.